

УДК 340.132.1

 DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699518>
А.М. ШУЛЬГА,

професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук,
професор, м. Харків, Україна; e-mail: a.shulga1959@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

ПРАВОНАЧУЩА ПОВЕДІНКА ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

А.М. SHULGA,

Professor, Chair of Fundamental and Law Disciplines, Kharkiv National University of Internal Affairs,
Doctor of Law, Professor, Kharkiv, Ukraine; e-mail: a.shulga1959@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

LEGAL BEHAVIOR AS A FORM OF INDIVIDUAL SOCIAL BEHAVIOR

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. На сьогодні існує низка статей, присвячених висвітленню особливостей юридично значущої поведінки, визначенню її видів. Проте відсутнє загальнотеоретичне дослідження, котре репрезентує правозначущу поведінку у контексті виокремлення основних видів поведінки особи як адресата соціальних норм, вказує на основні відмітні якісно-кількісні ознаки поведінки і діяльності людини як суб'єкта права, робить наголос, що право регулює "свідомо-вольову поведінку", але правозначуща поведінка, з огляду на її "внутрішню сторону", не завжди є "свідомо-вольовою" тощо. Окрім того, серед науковців відсутня єдність щодо інтерпретації поняття "правова поведінка", загальнотеоретичного розуміння такого поведінкового явища як "юридична помилка". **Метою** статті є формування структурованого уявлення щодо правозначущої поведінки як одного із видів соціально значущої поведінки. **Методологічну** основу статті становлять формально-логічний – для аналізу та розуміння правового значення поведінки особи, формально-юридичний – для аналізу та тлумачення юридичних аспектів поведінки особи, системно-структурний – для аналізу та розуміння правової природи поведінки особи з позицій системного підходу і структурного аналізу та інші методи, використання яких забезпечило досягнення мети дослідження, вирішення його завдань. **Результати.** Встановлено, що поняття "поведінка" є універсальним, застосовується в абстрактному мисленні щодо об'єктів як матеріального, так і нематеріального світу. Дихотомічному поділу поведінки на нормативну і ненормативну в юриспруденції відповідає її поділ на поведінку правомірну і протиправну як різновидам правозначущої поведінки. Норми права регулюють тільки "зовнішню поведінку", проте "внутрішня сторона поведінки" може мати юридичне значення. Певна правозначуща поведінка є поєднанням зовнішньої і внутрішньої поведінки. **Висновки.** Обґрунтовано, що поняття "поведінка" стосовно поняття "діяльність" є родовим поняттям (це і окрема дія, і діяльність як певна система дій, і певна бездіяльність). Категорія "активність" є аксіоматичною для характеристики як "поведінки", так і "діяльності". Існує зв'язок понять "внутрішня" і "зовнішня" поведінка з поняттями "внутрішня" і "зовнішня" сторона складу правомірної поведінки або правопорушення. В межах наукової дискусії є аргументи щодо доцільності використання терміна "правозначуща поведінка" замість терміна "правова поведінка". Також є підстави для твердження, що за правовою кваліфікацією "юридична помилка" як правозначуща дія має дуалістичну природу (може не спричинювати, або спричинює юридичну відповідальність).

Ключові слова: внутрішня і зовнішня поведінка; правозначуща поведінка; правозначуща діяльність; юридична помилка

Problem statement. To date, there are a number of articles devoted to highlighting the peculiarities of legally significant behavior and defining its types. However, there is no general theoretical study that represents legally significant behavior in the context of highlighting the main types of behavior of a person as an addressee of social norms, indicates the main distinctive qualitative and quantitative features of behavior and activity of a person as a subject of law, emphasizes that law regulates "conscious and volitional behavior", but legally significant behavior, given its "internal side", is not always "conscious and volitional", etc. In addition, there is no consensus among scholars regarding the interpretation of the concept of "legal behavior" and the general theoretical understanding of the such behavioral phenomenon as "legal error". The **purpose** of the article is to form a structured view of legal behavior as one of the types of socially significant behavior. The

methodological basis of the article consists of the following approaches: the formal-logical method for the analysis and understanding of the legal significance of human behavior, the formal-legal method for the analysis and interpretation of the legal aspects of human behavior, the systemic-structural method for the analysis and understanding of legal behavior from the perspective of a systemic approach and structural analysis, as well as other methods used to achieve the research objectives and solve its tasks. **Results.** The author establishes that the concept of "behavior" is universal and is used in abstract thinking with regard to objects of both the material and non-material worlds. The dichotomous division of behavior into normative and non-normative behavior in jurisprudence corresponds to its division into lawful and unlawful behavior as types of lawful behavior. The rules of law regulate only "external behavior", but the "internal side of behavior" may have legal significance. Certain legally relevant behavior is a combination of external and internal behavior. **Conclusions.** It is substantiated that the concept of "behavior" in relation to the concept of "activity" is a generic concept (it is a separate action, and activity as a certain system of actions, and certain inaction). The category "activity" is axiomatic for characterizing both "behavior" and "activity". There is a connection between the concepts of "internal" and "external" behavior and the concepts of "internal" and "external" side of the elements of lawful behavior or offense. Within the scientific debate, there are arguments for the expediency of using the term "lawful behavior" instead of the term "legal behavior". There are also grounds for the assertion that, according to the legal qualification, a "legal error" as a legal action has a dualistic nature (it may not entail or may entail legal liability).

Keywords: *internal and external behavior; lawful behavior; lawful activity; legal error*

Постановка проблеми

В сучасних умовах є низка статей, тематично присвячених поняттю, сутності, структурі юридично значущої (правозначущої) поведінки, визначенню її видів тощо (О.О. Барабаш, С.Г. Башук, В.В. Завальнюк, Ю.О. Козенко, А.Ф. Крижанівський, А.В. Лещенко, А.О. Штанько, М.М. Яценко та ін.), проте відсутнє узагальнююче дослідження з позицій загальнотеоретичної юриспруденції, котре репрезентує в межах окремої спеціальної статті правозначущу поведінку у контексті дидактично-методологічного виокремлення основних видів поведінки особи як адресата соціальних норм, вказує на основні відмітні якісно-кількісні ознаки поведінки і діяльності людини як суб'єкта права, робить наголос, що право регулює "свідому, вольову поведінку", але правозначуща поведінка, з огляду на її "внутрішню сторону", не завжди є "свідомою, вольовою" тощо. Приміром, у процесі об'єктивації поведінки людині притаманна, за термінологією Benjamin Libet, "Conscious and Unconscious Mental Activity" – "свідома і неусвідомлювана ментальна активність" [1]. Або, як зазначав, наприклад, V. Descombes, ментальний акт як внутрішній план поведінки не завжди буває повною мірою відображеним у свідомості суб'єкта (відбувається і без участі свідомості) [2].

Проте, з огляду на об'єктивовану свідомо-вольову поведінку вона, при з'ясуванні її механізму, має достатньо чітку структуру, котру в сучасних зарубіжних дослідженнях іноді репрезентують, використовуючи поняття "вектор поведінки" ("behavior vector"). Його елементи як складові *акту поведінки* (індивідуальної, групової): Subject (s), Object (o), Context (e), Goal (g),

Belief (b), Action (a), Plan (l), Impact (f), Constraint (c), Time (t), Place (w), Status (u), Associate (m), тобто схематично *акт поведінки* (g) – це: $g = \{s, o, e, g, b, a, l, f, c, t, w, u, m\}$ [3].

В межах вітчизняних досліджень основні питання внутрішньої і зовнішньої сторони поведінки особи насамперед знайшли висвітлення при з'ясуванні природи таких явищ, як "правосвідомість особи", "мотивація правомірної поведінки", "психологічний механізм дії права", "механізм свідомо-вольової правозначущої поведінки особи" тощо. Приміром, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько писали про *вольові дії*, етапи, що характеризують "складний вольовий акт", *діяльність*, котра "характеризується цілеспрямованістю, плановістю і систематичністю" (є "системою дій, що знаходяться у чіткому порядку, є взаємозалежними") [4, с.32–34]. У свою чергу, С.А. Капітанська надала аналіз поняттю "правомірна бездіяльність" [5], тоді як предметом дослідження С.Г. Башук була правова активність як різновид юридично значущої поведінки [6].

О.О. Барабаш обґрунтовано вказала, що факт багатозначності поняття "поведінка" в суспільних науках істотно позначився у правових ученнях на тлумаченні поняття юридично значущої поведінки (у процесі її теоретико-правової концептуалізації) [7, с.109–126].

Сучасна правнича доктрина щодо розуміння природи юридично значущої поведінки усталено розвивається, приміром, з використанням методології суб'єктно-вчинкового підходу [8] при формуванні соціально-психологічних уявлень про людину як суб'єкта спілкування, соціалізації, діяльності тощо. Проте, незважаючи на зазначене, усе ще залишається актуальною потреба

в систематизації накопиченого наукового знання щодо об'єктивних і суб'єктивних ознак правозначущої поведінки людини як особистості.

Тому *метою* статті є формування системного уявлення щодо правозначущої поведінки як одного із видів соціально значущої поведінки. Її *новизна* полягає у висвітленні з позицій формально-юридичного аналізу особливостей понять "внутрішня поведінка" і "зовнішня поведінка", визначенні їх зв'язку з поняттями "внутрішня" і "зовнішня" сторона складу правомірної поведінки або правопорушення, репрезентації дуалістичної природи "юридичної помилки" як правозначущої дії. *Завданнями* статті є визначення основних аспектів співвідношення понять "внутрішня поведінка" і "зовнішня поведінка", а також понять "активність", "поведінка", "діяльність", "бездіяльність" в їх зв'язку з понятійним апаратом загальнотеоретичної юриспруденції, розвиток уявлень щодо класифікації основних видів правозначущої поведінки за таким критерієм як "правова кваліфікація". У процесі дослідження використовувались, зокрема, системно-структурний, формально-юридичний, формально-логічний методи, суб'єктно-вчинковий, системний підходи.

Багатозначність терміна "поведінка"

Поняття "поведінка" є універсальним, настільки широким за своїм обсягом, що застосовується в абстрактному мисленні для відображення відносно рухливого стану буття у просторі та часі різного роду об'єктів пізнання – об'єктів як матеріального, так і нематеріального світу. В літературній мові "поведінка" – це і "сукупність чийх-небудь дій... спосіб життя", і "реакція організму на яке-небудь подразнення", і "функціонування" автоматичних пристроїв (приміром, є "*Теорія поведінки автоматів*") тощо [9, с.806].

З огляду на людину як живу істоту (у контексті аксіоматичного, елементарного, дихотомічного, філософського розрізнення *живого* і *неживого* в природі), термін "поведінка" насамперед має відношення до характеристики *живих істот*. З точки зору такої науки як психологія, "поведінка" являє собою взаємодію живих істот з навколишнім середовищем, котра опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) *активністю*. Методологічне значення такого розуміння поведінки знаходить відображення в смисловій структурі, приміром, такого судження: "логічним виявляється розгляд процесу формування екологічної поведінки як результату взаємодії зовнішніх і внутрішніх чин-

ників, що коригуються педагогічними впливами" [10, с.240–247].

У зв'язку із зазначеним, термін "поведінка" загалом застосовується для відповідної характеристики представників будь-якого *біологічного виду* (приклад: характеристика "поведінки собаки"). У кількісному плані, може мати характеристика поведінки окремої людини ("індивіда", "особи"), групи людей (натовпу, пасажирів й т. ін.), соціальної групи ("соціальної спільноти") тощо. При цьому, в якісному плані, термін "поведінка" має відношення не тільки до характеристики людини у цілому як біопсихосоціальної істоти, але й до характеристики суто психофізіологічних реакцій її (людини) *тілесного організму* на певні чинники (приклад: "тремтіння всім тілом від холоду").

У свою чергу, термін "поведінка" має відношення і до характеристики *неживих об'єктів* (приклад: "поведінка кулі під час польоту", "поведінка робототехніки"). Також термін "П." має відношення і до характеристики *внутрішнього* (суб'єктивного – думки, емоції тощо) і *зовнішнього* (об'єктивованого – фізичні дії, діяльність, цілеспрямована бездіяльність) буття людини, наявності *внутрішнього світу* і *зовнішнього світу* людини, в яких знаходить прояв її *психіка* ("психічна діяльність"). Відповідно розрізняють (у психології) *внутрішню* і *зовнішню* поведінку людини.

Внутрішній (суб'єктивний) і зовнішній (об'єктивний) аспект характеристики поведінки людини знаходять, приміром, відображення у розумінні поняття "культури поведінки людини" як суб'єктивно-об'єктивного явища, оскільки дана культура є "зовнішнім проявом духовного багатства особистості", проявом "її внутрішнього світу", є поведінкою як зовнішнім відображенням морально-естетичних норм поведінки [11].

Внутрішня поведінка має місце виключно в межах психіки ("психічної діяльності", "внутрішнього світу") людини. Внутрішня поведінка – це певна свідомо психічна діяльність людини, відповідні розумові процеси у її внутрішньому світі. Внутрішня поведінка для стороннього спостерігача – знаходиться поза можливостей його чуттєвого пізнання (являє собою "річ в собі"). Прикладом такої поведінки може бути "рефлексія", тобто самоаналіз (роздуми над власним душевним станом, приміром, роздуми з пошуком "сенсу життя") або – будь-яка цілеспрямована "внутрішня мова", приміром, читання подумки молитви "Отче наш" релігійною людиною, коли вона знаходиться в небезпечній ситуації. Такою

поведінкою є свідоме використання людиною буддійських психотехнік, технік самогіпнозу тощо для поліпшення настрою, самолікування, цілеспрямованого входження у запланований стан "зміненої свідомості". Класичним прикладом внутрішньої поведінки можуть бути "духовні вправи", описані Ігнатієм Лойолою (16 ст.) в його книзі (для єзуїтів) з аналогічною назвою (зокрема, містить підрозділ "про думки"). Яскравим прикладом внутрішньої поведінки, в її зв'язку з особливостями єзуїтської моралі, може бути так звана "обмовка подумки" єзуїта (приміром, згадує перед хибною присягою слово "нон", тобто "ні"), яка звільняє його від відповідальності за проступок, здійснений в ім'я вищих цілей.

З огляду на *нормативно-правове регулювання* як елемент *нормативного соціального регулювання* суспільних відносин, на відміну від *норм права*, за загальним правилом, *норми моралі регулюють* як "зовнішню", так і "внутрішню" поведінку (вимагають певної "культури мислення", звертають увагу на важливість "морального мислення"). Приміром, серед висловлювань Конфуція є судження: "Благородний... думає про мораль... низька людина думає про вигоду". Десята Заповідь Божа (за текстом П'ятикнижжя) "Не жадай дому ближнього свого" фактично забороняє навіть "думки" про відповідний вчинок (гріховний). Аналогічний підхід демонструє і текст біблійної "Книги Еклезіяста, або Проповідника": "Навіть і в думках твоїх не лихослов царя" (Еклезіяст; 10:20).

З огляду на зазначене, доцільно нагадати, що хоча в романі-антиутопії Джорджа Орвелла "1984" є поняття "думкозлочин", дане поняття не існує і не може мати місце серед понять чинного кримінального права (законодавства). У ст.9 Конвенції "Про захист прав людини і основоположних свобод" (1950 р.), зокрема, зазначено: "Кожен має право на свободу думки... це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання...". У свою чергу, ст.34 Конституції України наголошує: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань". При цьому звернімо увагу, що *вираження* думок, поглядів, переконань тощо є власне зовнішньою поведінкою.

Зовнішня поведінка – це дії, які можуть бути замічені спостерігачем, це – мовлення, фізіологічні реакції – розширення зіниць, зміна пульсу тощо. *Зовнішня поведінка* – це насамперед *фізичний (тілоруховий) прояв психічної діяльності* людини, її об'єктивація у "зовнішньому світі".

Зовнішня поведінка для стороннього спостерігача знаходиться в межах можливостей його *чуттєвого пізнання* (являє собою "річ для інших"), пізнається як *факт*.

Зовнішня поведінка – *факт*, котрий вказує на людину як на *конкретне матеріальне явище*, тобто явище, котре може бути об'єктом *чуттєвого пізнання*. У зазначеному плані людина є *фізичним об'єктом*, елементом *фізичного простору*. Відповідно, з точки зору максимально стислої термінології, зовнішня поведінка – це *фізична поведінка: тілорухова поведінка або мовнотілорухова поведінка* ("мовна поведінка").

Проте, враховуючи умовність будь-якої термінології, використовуючи термін *фізична поведінка*, необхідно мати на думці, що *фізична поведінка* завжди являє собою об'єктивовану єдність "тілесного" і "психічного". *Фізична поведінка* людини – це її *психотілорухова активність* (як мінімум обов'язкових складових) або *психомовнотілорухова активність* (як максимум конкретизуючих складових). Характерним прикладом поведінки як *фізичного явища*, як "взаємозв'язку" людини "з навколишнім середовищем", що припускає *нерозривність* тілесного і ментального (психічного) демонструє біографія Стівена Гокінга – англійського фізика-теоретика, який внаслідок невилікуваної хвороби ("amyotrophic lateral sclerosis" [12]) був поступово паралізований настільки, що після втрати голосу, остаточно міг *спілкуватися* з людьми, лише використовуючи комп'ютерний синтезатор мови: спочатку він ще керував комп'ютером за допомогою ручного перемикача, насамкінець – лише завдяки єдиній рухливій м'язів шокі.

Зовнішня поведінка являє собою, за термінологією психологічної науки, *моторну* (рухову) активність (від лат. motus – рух), "*моторні дії*" (є велика і дрібна *моторика*). *Зовнішні дії* – це, приміром, "моторні (рухові) дії", "мовні рухи (рухи голосових зв'язок тощо)" [13, с.187]. У свою чергу, наприклад, *психомоторна дія* – це "сукупність і послідовність" певних "розумових та моторних дій", дія як єдність, узгодженість розумового (думки, образи тощо) та моторного (макрота мікрорухи тіла) [14].

Зовнішня (фізична) і внутрішня (ментальна) поведінка людини припускають необхідність розрізнення поведінки як *взаємодії* з навколишнім середовищем, і поведінки як *взаємодії* психічного і тілесного ("організму" як матеріальної основи психіки).

Взаємодія психічного і тілесного, відповідна свідомо, цілеспрямована психічна діяльність в

межах системи "психіка людини – її тіло" – науковий факт. Приміром, єдність "тілесного" і "психічного" в людині демонструє науково установленний факт, внаслідок якого в Україні оформлено державний патент № 80967С2 щодо позитивного впливу молитви на кров людини [15].

Натомість, взаємодія психічного з навколишнім середовищем (в "суб'єкт-суб'єктних", "суб'єкт-об'єктних" відносинах), охоплювана, приміром, поняттями "телепатія", "телекінез" – псевдонаукові явища. Як пише М. Brankovic, "телепатія... телекінез... дані явища... вважаються псевдонауковими" ("telepathy... psychokinesis... these phenomena are... considered pseudoscientific") [16]. З 1964 по 2015 рік "Освітній фонд Джеймса Ренді" ("James Randi Educational Foundation") проводив конкурс з пропозицією заплатити 1 млн. дол. США будь-кому, хто продемонструє паранормальні здібності в умовах узгодженого наукового тестування ("under agreed-upon scientific testing criteria"). Проте, ніхто (було більше тисячі претендентів) не довів свої надприродні здібності [17].

Норми права, за загальним правилом, регулюють тільки "зовнішню поведінку" ("фізичну поведінку"), тобто вказують на певну дію (бездіяльність) як на правомірну або протиправну поведінку. В юриспруденції, юридичній практиці під "поведінкою" розуміють виключно "зовнішню поведінку" (у зв'язку із чим, приміром, в навчальній літературі у колишньому СРСР нерідко цитували як класичний вислів слова К. Маркса: "Окрім своїх дій я зовсім не існую для закону, зовсім не є його об'єктом"). Замість поняття "внутрішня поведінка" використовується поняття "внутрішня сторона поведінки", котра являє собою "суб'єктивну сторону складу правопорушення" (приміром, "суб'єктивна сторона злочину" – це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи...) [18, с.140] або – "суб'єктивну сторону складу правомірної поведінки".

Об'єктивно існують межі (можливості) правового регулювання. Норми права, за загальним правилом, не регулюють "внутрішню поведінку" (не може бути об'єктом зовнішнього контролю), проте вона ("внутрішня сторона поведінки") може мати юридичне значення. Певна юридично значуща поведінка є поєднанням зовнішньої і внутрішньої поведінки. Історично уперше таке поєднання як конструкт відбулось у межах поняття "склад злочину" (у контексті законодавчої техніки розуміється як "юридична конструкція"). Італійський криміналіст Фарінацій

був першим, хто почав застосувати (1581 р.) термін "склад злочину" (corpus delicti) [18, с.106].

В сучасній вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції поряд з усталеним поняттям "склад правопорушення" існує і розробляється поняття "склад правомірної поведінки" [19, с.173–206].

Інакше кажучи, норми права враховують низку ознак "внутрішньої поведінки" при її правовій кваліфікації (юридичній оцінці), тобто такого роду ознаки можуть мати юридичне значення. Приміром, характеристика "суб'єктивної сторони" складу правопорушення як підстави юридичної відповідальності є характеристикою низки елементів "внутрішньої поведінки" правопорушника на момент вчинення ним діяння-правопорушення (характеристикою його "вини", "мотиву", "мети" тощо). Значення "суб'єктивної сторони" складу правомірної поведінки демонструє, приміром, характеристика "загальних вимог, додержання яких є необхідним для чинності правочину": будь-який правочин, зокрема, має бути укладеним добровільно, тобто "Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі" (ст.203 Цивільного кодексу України).

Сама по собі "внутрішня сторона поведінки", без її зв'язку з "зовнішньою стороною поведінки", насамперед у відриві від об'єктивованої (вчиненої) "дії (бездіяльності)" не має юридичного значення. Приміром, за відсутності власне "злочинного діяння" не має юридичного значення намір вчинити злочин.

У даному контексті доцільно нагадати, що серед норм "мусульманського права" ("норм шаріату") є норми-вимоги щодо "правильних" думок і почуттів мусульман – норми, спрямовані на їх моральне вдосконалення. З огляду на проблему "зовнішнього контролю", за Кораном (Сура 42, Сура 49 та ін.) Бог (Аллах) є Всезнаючим, Всевидячим, Всечуючим. Зрозуміло, що будь-яка держава, на відміну від Бога, таких можливостей не має, хоча сучасний технологічний розвиток людства вже реально зробив державний контроль (насамперед завдяки Інтернету, системам відеоспостереження, радіоміткам тощо) певною мірою і всезнаючим, і всевидячим, і всечуючим (на кшталт тотального державного контролю в романі Джорджа Орвелла "1984").

У цьому контексті також доцільно звернути увагу на ще один аспект взаємозв'язку "внутрішньої (суб'єктивної) сторони" і "зовнішньої (об'єктивної) сторони" поведінки – перша пі-

знається через останню. Матеріалістичне мислення, як відомо, припускає, що *суб'єктивне* пізнається через *об'єктивне*. Вказівку на даний *пізнавальний принцип* ("підхід") вже демонструє Біблія: "Кожне ж дерево з плоду свого пізнається" (Євангеліє від Луки; 6:44). Тому не випадково, приміром, поняттям кримінального права є поняття "дійове каяття", а не – "каяття" (лише певні *реальні дії* свідчать про існування "каяття" як такого).

Загалом у даному контексті можна зробити висновок, що видами поведінки (за об'єктами спостереження) є поведінка живих істот і неживих об'єктів, види поведінки людини (за сферами прояву її психічної діяльності) – внутрішня поведінка і зовнішня поведінка.

Співвідношення понять "поведінка" і "діяльність"

Поняття "діяльність" (у подальшому – Д.) – класичні поняття філософії, психології. У контексті філософського знання, Д. – особлива відмітна ознака людини як живої ("матеріальної") істоти в природі ("матеріальному світі"), як суб'єкта активності у світі об'єктивної реальності. Не випадково "*діяльність людини*" завжди термінологічно протиставляється "*поведінці тварин*". Характерною ознакою Д. є *цілепокладання*. В бутті людини Д. є способом активного її ставлення до світу, певним цілісним процесом її предметної активності щодо творчого перетворення природи, суспільства як соціальної системи. Інакше кажучи, Д. – "це спрямована на предметний світ активність людини", завдяки якій вона "перетворює умови свого існування і формує сама себе" [20, с.84]. Приміром, "праця" як вид Д. людини є способом перетворення світу з метою задоволення її життєвих потреб.

"Людина як духовно-тілесна єдність" [20, с.153] – суб'єкт Д. в економічній, соціальній, політичній та інших сферах її *життєдіяльності*. З огляду на філософські категорії "матеріальне та ідеальне", "фізичне і психічне", Д. людини двоедина: являє собою взаємодію людини з об'єктивним (матеріальним) світом, опосередковану її внутрішнім (духовним) світом, тобто в межах *предметної* Д. людини її *психічна* Д. завжди опосередковує, регулює, контролює її *зв'язок* з довкіллям (навколишнім природним середовищем), соціальним середовищем.

В Україні Д. – категорія вітчизняної психологічної науки, котра принципово вказує на єдність психіки і Д., протиставляється психологічним дослідженням, які вивчали або "психіку поза П.",

або "П. поза психіки". Як пише В.Й. Бочелюк [21, с.21], у вітчизняній психології розроблено теорію "єдності психіки і діяльності" (Д. розуміється як система взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких виникає і втілюється в об'єкті *психічний образ*).

З огляду на основні підходи щодо розуміння співвідношення понять "поведінка" (у подальшому – П.) і "діяльність" (Д.) *людини*, в юридичній літературі найбільш поширеною є точка зору: поняття П. – більш широке (універсальне), ніж поняття Д. Інакше кажучи, П. – *родове поняття*, яким охоплюється Д. як *видове поняття*. Елементарним аргументом на користь такого судження є те, що П. може бути і *усвідомлюваною*, і *неусвідомлюваною*, проте Д. не може бути неусвідомлюваною. Відповідно, *свідомо-вольовий* характер Д. як її *атрибут* додатково вказує, що поняття Д. "за логікою речей" *не може бути більш широким*, ніж поняття П.

Д. являє собою найвищий *рівень* П. *Одиницею* Д. [4, с.33] як предмета наукового дослідження є *дія* (активність, спрямована на досягнення усвідомлюваної *мети*), але якщо певна дія як така може бути П., сама собою будь-яка дія не може бути Д. Дія і Д. – різні явища ("за визначенням"). Д. як явище утворюють *дії*.

Хоча на рівні буденного, максимально спрощеного мислення Д. і П. можуть розумітись однаково (приміром, відповідно до судження: "Д. і П. – це певні *дії*"), *ототожнення* понять Д. і П. є проблематичним з позицій елементарного логічного мислення, якщо мати на увазі, що *формами* П. є *дія* і *бездіяльність*. Словосполучення "бездіяльність – форма Д." має спричинювати когнітивний дисонанс. Адже термін "бездіяльність" некоректно використовувати як елемент (складову) "Д.", оскільки: а) з формально-логічної точки зору, "Д." і "бездіяльність" – антитези, контрарні поняття; б) з лінгвістичної точки зору, "Д." і "бездіяльність" – антоніми.

П. як родові поняття щодо поняття Д. – це і окрема *дія*, і *діяльність* як певна система дій, і певна *бездіяльність* ("операцією" іменується *спосіб* здійснення дії [13, с.188], "зумовлений ситуацією" [4, с.33], тобто існує *операціональний* аспект характеристики дії).

В юридичній літературі Д. нерідко називають П. Приміром, "Злочинна діяльність, як і будь-яка діяльність" є структурованою (її елементи: мета, об'єкт, суб'єкт, засоби, процес), а не "хаотичною поведінкою особи" [22, с.157]. Є "типіві форми поведінки... обвинуваченого", однією з яких є "продовження злочинної діяльності" [4, с.83].

Розуміння Д. як низки певних взаємозв'язаних цілеспрямованих "дій" традиційно використовується при характеристиці *процесу* вчинення *протиправного діяння*. Наприклад, перші дві стадії "вчинення кримінально караного діяння" ("готування до злочину", "замах на злочин") "визначаються різновидами незакінченого (розпочатого) злочину (попередньої злочинної діяльності)" [23]. Будь-яка "злочинна діяльність... являє собою" певну "систему дій" (особи, організованої групи осіб) [24, с.16].

У спеціальній літературі нерідко виникає потреба розмежування понять "П." і "Д.". Приміром, А.Ф. Зелінський [25, с.19–20], розрізнявав, зокрема, "цілісну злочинну діяльність" як певну "систему протиправних дій" (дій, тісно пов'язаних між собою єдністю задуму, місця, часу скоєння) і "загальну злочинну діяльність" як певний триб (спосіб) життя людини, приміром, особи, що перебуває у статусі "злочинця в законі" (ст.255 Кримінального кодексу України). У контексті характеристики "*протиправної Д.*" як елемента життєдіяльності особи, групи осіб, суспільства, "злочинна Д." (має просторово-часову, кількісно-якісну ознаки) загалом (з огляду на злочинність як соціальне явище) може розумітися як "спосіб існування певної частини суспільства" [22, с.158].

Термін Д. завжди використовується при характеристиці *соціальних інститутів* ("держав", "церква", "ЗМІ" тощо), правової системи суспільства, державно-правової дійсності. Наприклад, є усталені поняття: "юридична Д.", "правоохоронна Д.", "оперативно-розшукова Д.", "господарська Д." (Кримінальний кодекс України передбачає "Злочини у сфері господарської діяльності"), "інформаційна Д." ("це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян...", за змістом ст.12 Закону України "Про інформацію"). Терміни "Д.", "П." впливають на зміст, логічний наголос словосполучення в якому вони присутні (приклади: "злочинна Д.", "злочинна П.").

У цілому термінопоняття Д. є багатозначним, використовується в різних контекстах: не тільки для характеристики людини як "суб'єкта Д.", але й для характеристики низки *об'єктів* ("вища психічна Д.", "серцево-судинна Д." тощо). З огляду на Д. і П. як на поняття науковознавчого аналізу, категорія *активність* є аксіоматичною для характеристики як Д., так і П. (вони завжди є певною *активністю*). Її конкретизація в лінгвістичних конструкціях щодо висвітлення природи Д. або П. відбувається насамперед шляхом ви-

користання понять "дія", "взаємодія". Приміром, науковці пишуть: "Загальною характеристикою живих істот є їх активність", Д. – це "зовнішньо-фізична та внутрішньо-психічна активність", Д. (будь-яка) "складається з дій", "дії можуть бути як зовнішніми" (моторні дії, жести, мовні рухи тощо), "так і внутрішніми" (дії сприймання, пам'яті, уяви, мислення тощо)" [13, с.184, с.187].

З позицій *загальнотеоретичної юриспруденції*, на нашу думку, основні відмітні якісно-кількісні *ознаки* П. і Д. *людини* як суб'єкта права – це (за мінімалістичним підходом щодо виокремлення): а) психологічна ознака – Д. на відміну від П. не може бути неусвідомлюваною; б) ознака форми – Д. на відміну від П. не має такої форми як бездіяльність; в) чисельна ознака – Д. на відміну від П. не може мислитися як певна одинична дія-факт.

Основні види поведінки особи як адресата соціальних норм

Людина – соціальна істота. Відповідно її поведінка може мати і не мати *соціальне значення*. За соціальним значенням види поведінки людини як особистості – це *поведінка-вчинок* ("соціальна поведінка" [26]) і *поведінка-невчинок* ("несоціальна поведінка", її приклади: молитва наодинці, медитація, відкривання парасольки під час дощу, читання рекламного оголошення).

Вчинок – це соціально і, як правило, морально значуща свідомо, вольова *дія* або *бездіяльність* (не ототожнювати з поняттям *недіяння* в даосизмі). *Вчинок* являє собою поведінку людини серед людей і стосовно інших людей (приклад: "відмова повернути борг"), є поведінкою, що має місце у "суб'єкт-суб'єктних" взаєминах, у межах певної "соціальної взаємодії", є усвідомленою, вольовою, мотивованою (має певний "суб'єктивний смисл") поведінкою, орієнтованою на поведінку інших людей. *Вчинок* – традиційна категорія *моралі* (приклади: "героїчний вчинок", "ганебний вчинок"), тобто зазвичай вчинок характеризують як "акт морального самовизначення індивіда" [26, с.17].

За позитивним або негативним соціальним значенням розрізняють *просоціальну* поведінку (prosocial behavior) і *антисоціальну* поведінку (antisocial behavior). Останню необхідно відрізнити від *асоціальної* поведінки (asocial behavior) [27]. "Асоціальність" (asociality) означає відсутність мотивації до соціальної взаємодії, відсторонення від суспільства, надання переваги усамітненій діяльності тощо. *Асоціальність* не виключає її поєднання з *антисоціальністю* (є

усталене поняття "антисоціальність особистості"), але загалом вона не є потенційною антисоціальністю як такою. Приміром, усамітнення як триб життя практикують *ченці-пустельники* ("самітники"). У свій час *хіпі* як соціальна група (молодіжний рух) були людьми, котрі виражали протест суспільству своєю демонстративною соціальною пасивністю, проте вони, зокрема, були пацифістами, сповідували принцип буддизму – "ахімса" (принцип ненасильства). Поняттям "просоціальна поведінка" охоплюється широке коло вчинків (допомога, пожертвування, волонтерство, співпраця тощо), "які спрямовані на користь інших" ("that are intended to benefit others") [28]. "Антисоціальна поведінка" – це, приміром, дії-правопорушення або "некримінальна поведінка, така як брехня та маніпуляції" ("noncriminal behaviors such as lying and manipulation") [29].

Нормативне регулювання суспільних відносин, тобто їх упорядкування за допомогою соціальних норм (норм права, моралі, релігійних норм тощо) припускає, що за відповідністю (невідповідністю) даним нормам поведінка може бути: а) *нормативною*; б) *ненормативною* (термін не має відношення до поняття "ненормативне регулювання").

Кажучи про *нормативну* поведінку, доцільно зазначити, що на сьогодні існує, як один із наслідків становлення *інформаційного суспільства*, проблема кризи *нормативного регулювання* суспільних відносин: має місце істотне зниження ефективності дії *системи соціальних норм* відносно *ненормативного регулювання* (його засоби: фольклор, мистецтво, мода, чутки, реклама тощо). Сучасні *засоби масової інформації* фактично є *засобом* ненормативного регулювання. Відповідні *можливості* ЗМІ (їх мають і "соціальні мережі", активними інтернет-учасниками яких є не тільки "живі люди", але й віртуальні роботи – "чат-боти", "ботоферми" тощо) у сатирично-комедійній формі демонструє, приміром, фільм "Хвіст виляє собакою" ("Wag the Dog", 1997 р.). Не випадково німецький журналіст У. Крюгер назвав свою дисертацію (присвячену ЗМІ, журналістиці) "Влада над думкою" (Uwe Krüger. Meinungsmacht. 2013 р.).

Ненормативна поведінка зазвичай називається *девіантною* поведінкою. Іноді замість терміна "*девіантна* поведінка" використовується термін "*аномальна* поведінка", оскільки "аномальним" є усе те, що "не відповідає певним правилам". Існує "Аномальна психологія", що вивчає "аномальну поведінку". Прикладом *деві-*

антної поведінки (від. лат. devio – відхилення) може бути *аморальна* поведінка, або *адиктивна* поведінка (від англ. addiction – залежність: Інтернет-залежність, ігроманія тощо), або *делінквентна* поведінка (термін кримінології, соціології, психології тощо) – поведінка, яка не відповідає вимогам норм права, є правопорушенням ("делінквентна" і "девіантна" поведінка загалом співвідносяться як частина і ціле). Термін "делінквентна поведінка" є похідним від терміна "делінквент" – *правопорушник* (в англо-американському праві), невіддільним від якого в англо-американському праві є термін "делікт" – будь-яке правопорушення.

Доцільно зазначити, що у певному "професійному контексті" іноді замість терміна "*нормативна* поведінка" використовується термін "*коректна* поведінка". Приклад: термін "*коректний постріл*" припускає обов'язковість дотримання певних *правил* людиною, що тримає в руках мисливську рушницю. Дані правила мають відношення до правил, обумовлених поняттям "культура зброї" ("gun culture") [30].

Дихотомічному поділу поведінки на *нормативну* і *ненормативну* в юриспруденції відповідає її поділ на поведінку *правомірну* і *протиправну* як різновидам *правозначущої* (юридично значущої) поведінки. Загалом, за відношенням до *сфери правового регулювання* суспільних відносин є *поведінка, що не знаходиться* (приклад: товариські взаємини людей) або *знаходиться* у сфері правового регулювання суспільних відносин. У сфері правового регулювання суспільних відносин предметом правового опосередкування (приміром, визнання дії – "правомірною поведінкою" або "правопорушенням"), за загальним правилом, стає *поведінка*, яка має соціальну значущість ("позитивну", "негативну"), піддається зовнішньому контролю та внутрішньому контролю.

Зовнішній контроль припускає, що *факт* поведінки може бути встановлений, доведений засобами *юридичного процесу*. Приміром, є відеозапис події, що має ознаки порушення Правил дорожнього руху. В сучасному світі постійно зростають "технічні" (технологічні) можливості "зовнішньому контролю". В процесі "цифровізації" усіх сфер життєдіяльності суспільства створюється система *цифрового контролю* (із застосуванням технологій розпізнавання обличчя) за переміщенням, поведінкою людей (прихильники "глобалізації" не виключають створення *всесвітньої мережі* такого контролю).

На сьогодні, насамперед з огляду на *розви-*

нені країни світу, є усі підстави стверджувати: існує *загальносвітова тенденція* [31] щодо посилення зовнішнього контролю за поведінкою людини, груп людей, населення (є чисельні засоби відеоконтролю, аудіоконтролю, поліцейські відеореєстратори, електронні браслети тощо), існує потенційна можливість його трансформації у *тотальний контроль*. При цьому залишається актуальною проблема "державного", "поліцейського" контролю в Інтернеті (приміром, існує DarkNet, котрий використовується суб'єктами протиправної діяльності, анонімність користувачів Інтернету також забезпечує Tor Browser).

Значення "зовнішнього контролю" щодо поведінки, котра *може бути* предметом правового опосередкування, приміром, демонструє факт, що безглуздо забороняти використання "нецензурної лайки" в побуті, оскільки відповідні взаємини людей неможливо контролювати (ззовні, державою). Невипадково у Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України "Про протидію лихослів'ю (про дематюкацію мови)..." (2019 р.) зазначено: законопроект доцільно відхилити, оскільки, зокрема, проблема використання "нецензурної лайки" повинна в основному регулюватися моральними нормами, а норми права мають стосуватись лише тих випадків, коли таке використання порушує громадський порядок [32].

"Внутрішній контроль" припускає підконтрольність поведінки *свідомості, волі*. Загальновідомо, що предметом правового регулювання є "вольові суспільні відносини", тобто відносини, що мають вольовий характер (виступають у вигляді "вольової поведінки"). Право може впливати на життєдіяльність (поведінку) людей лише через їх волю й свідомість. Інакше кажучи, право може регулювати лише поведінку, котра підконтрольна інтелектуально-вольовим механізмам особи [33, с.95].

З огляду на поняття "внутрішній контроль", доцільно звернути увагу, що в умовах сьогодення і в "кризовому суспільстві" (приміром, може мати місце "психопатизація особистості", "психопатизація населення", "посттравматичний стресовий розлад" учасників збройного конфлікту, вимушених переселенців тощо), і у відносно "благополучному суспільстві" існує і загострюється *проблема* "психічного здоров'я" ("ментального здоров'я", "mental health"). Дана проблема, наприклад, є однією із соціальних проблем сучасної Англії, котра одночасно є і її економіч-

ною (фінансовою) проблемою ("Mental health problems... in the UK. The cost to the economy is estimated at £105 billion a year" [34]).

За загальним результатом правової кваліфікації (юридичної оцінки), соціально значуща поведінка, тобто поведінка, що має відношення до сфери нормативного регулювання суспільних відносин, може бути *юридично не значущою* або *значущою* поведінкою. Остання являє собою передбачену нормами (принципами) права дію (бездіяльність), котра має соціальне значення (позитивне, негативне), є проявом певного стану (нормального, проміжного, патологічного) інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності людини, може бути предметом правової кваліфікації (юридичної оцінки) для визначення її відповідності або невідповідності вимогам норм (принципів) права, вирішення питання про її правові наслідки (позитивні, негативні) [19, с.69–97].

Право *регулює* "свідому, вольову поведінку", але юридично значуща поведінка – це *не завжди* "свідома, вольова поведінка" (приклад: вчинення вбивства "неосудною" людиною). Інакше кажучи, заподіяти шкоду об'єктивно може і поведінка, котра не має ознак свідомо-вольової дії, і такого роду поведінкова дія не тягне за собою юридичну відповідальність. Як відомо, кримінальну відповідальність не спричинюють рефлекторно-конвульсивні тілорухи.

Термін "юридично а поведінка" має синоніми (є "альтернативна термінологія"): "поведінка в сфері дії права", "правова поведінка" тощо. "Правова поведінка" – найбільш вживаний термін, але, приміром, нелогічно називати *правовою* поведінкою "правопорушення", оскільки правопорушення є *антиправовою* поведінкою. Зазначену проблему ("когнітивний дисонанс" терміна "правова поведінка") усуває термін "юридично значуща поведінка" і його максимально лаконічний ("лапідарний") аналог – термін "правозначуща поведінка".

Види правозначущої поведінки за правовою кваліфікацією

За правовою кваліфікацією, а також з огляду на можливі або належні правові наслідки, перспективи притягнення особи до юридичної відповідальності, класичними видами правозначущої поведінки є: *правомірна поведінка* (об'єктивні й суб'єктивні ознаки поведінки відповідають вимогам норм права) і *протиправна поведінка*: а) *правопорушення*; б) *об'єктивно протиправне діяння* (має тільки *об'єктивні* ознаки діяння

правопорушення), видами якого є діяння *неделіктоздатного* суб'єкта або *безвинне* діяння.

Зловживання правом як правозначуща дія має *дуалістичну* юридичну природу, може кваліфікуватися як правомірна поведінка (приклад: створення не однієї, а двох юридичних осіб для мінімізації оподаткування, оскільки не вигідно перевищувати певну величину прибутку юридичної особи) або правопорушення (приклад: "зловживання владою або службовим становищем").

В літературі зустрічається точка зору, відповідно до якої "зловживання правом" не повинне кваліфікуватися як правопорушення (є особливим різновидом неправових дій). Разом із тим, необхідно пам'ятати про *двухмодусність* ("двухваріантність") результату правової кваліфікації поведінки (або – це "правомірна поведінка", або – це "протиправна поведінка").

На нашу думку, *дуалістичну* природу має і *юридична помилка* (у подальшому – ЮП) як *правозначуща дія (бездіяльність)* у стані *добросовісної омани, результат якої не відповідає її меті (цілям), може або має бути виправленим, не спричинює або спричинює юридичну відповідальність*.

Насамперед ЮП – це допустима *правомірна поведінка* (приклад: неправильно набраний номер телефону). Нерідко ЮП – це *об'єктивно протиправне діяння* [35], а саме: *безвинне діяння* та його негативний результат як випадковий наслідок *добросовісної* правореалізації, що має бути усуненим (приклади: "кваліфікаційна помилка" як вид "правозастосовчих помилок", помилка в показаннях свідка).

На відміну від *позитивної* ЮП як помилки в *протиправності* діяння (припускає, що особа вважає своє діяння правопорушенням, хоча формально-юридично дане діяння не є правопорушенням), *негативна* помилка в *протиправності* діяння не унеможливує "юридичну відповідальність". Приміром, "діяння за законом є

злочином, а особа вважає, що воно не є злочином", у такому випадку "вина і кримінальна відповідальність не виключаються" [36].

Також ЮП може бути *цілеспрямованим результатом* правопорушення – помилковою правомірною дією як результатом обману (правомірною дією у стані *омани*). Приміром, у цивільному праві правопорушенням є "обман", на вмісне введення однією особою іншої в *оману*, щоб вона прийняла певне помилкове рішення. Відповідний *правочин* визнається судом недейсним (ст.230 ЦК України).

Висновки

Поняття "поведінка" (це і окрема дія, і діяльність як певна система дій, і певна бездіяльність) є родовим поняттям щодо поняття "діяльність". Для характеристики понять "поведінка" і "діяльність" категорія "активність" має аксіоматичне значення. Поняття "внутрішня" і "зовнішня" поведінка мають зв'язок з поняттями "внутрішня" і "зовнішня" сторона складу правомірної поведінки або складу правопорушення. Замість узагальнювального терміна "правова поведінка" має використовуватись термін "правозначуща поведінка" як більш коректний («за логікою речей»). Нормативний матеріал надає підстави для узагальнюючого умовиводу: за правовою кваліфікацією "юридична помилка" як правозначущий поведінковий акт, що має неадекватний його меті (цілям) результат, зумовлений станом добросовісної омани, є дуалістичним явищем, тобто може не спричинювати, або спричинює юридичну відповідальність.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Дослідження виконано ініціативно, без будь-якого фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Benjamin Libet (2000). Conscious and Unconscious Mental Activity: Commentary by Benjamin Libet (San Francisco), *Neuropsychanalysis*, 2:1, 21-24. <https://doi.org/10.1080/15294145.2000.10773277>
2. Descombes, V. (2004). Le complément de sujet. Enquête sur le fait d'agir de soi-même. Paris: Gallimard. 540 p.
3. Cao, L. (2014). Behavior Informatics: A New Perspective. <https://web.archive.org/web/20170301101920/http://www-staff.it.uts.edu.au/~lbcao/publication/IS-29-04-Trends-1.pdf>
4. Ковалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Х.: Право, 2008. 240 с.
5. Капітанська С. А. *Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 15 с.
6. Бацук С. Г. *Правова активність: поняття, структура та види*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2014. 20 с.

7. Барабаш О. О. Юридично значуща поведінка людини: загальнотеоретичні аспекти: монографія. Львів: ПАІС, 2017. 416 с.
8. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. К.: Міленіум, 2017. 184 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
10. Пруцакова О. Л. Проблема формування культури екологічної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: Зб. наук. праць. 2012. Вип. 16. Кн. 1. С. 251–259. <https://lib.iitta.gov.ua/3923>
11. Культура поведінки та етикет як складові людської культури. <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11166>
12. Stephen Hawking. British physicist. <https://www.britannica.com/biography/Stephen-Hawking>
13. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
14. Роговик Л.С. Психомоторна активність дітей в навчанні. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_57.pdf
15. Галас Я. "Онука, що стояла навколішки перед іконою...". <http://fakty.ua/136415>
16. Branković, M. (2019). Who Believes in ESP: Cognitive and Motivational Determinants of the Belief in Extra-Sensory Perception. *Europe's Journal of Psychology*, 15(1), 120–139. <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i1.1689>
17. One Million Dollar Paranormal Challenge. https://en.wikipedia.org/wiki/One_Million_Dollar_Paranormal_Challenge
18. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закл. Одеса: Фенікс, 2017. 468 с.
19. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Х.: Майдан. 2013. 412 с.
20. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт. кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2021. 286 с.
21. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
22. Саско О. Щодо визначення сутності злочинної діяльності. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 156–160. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11850/1/cаско.pdf>
23. Науково-практичний коментар до статті 13 Кримінального кодексу України. <https://ips.ligazakon.net/document/KK004513>
24. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
25. Зелінський А. Ф. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність. *Радянське право*. 1991. № 12. С. 19-21.
26. Лякішева А. Наукові підходи до розкриття сутності соціальної поведінки. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9133/1/social%20value.pdf>
27. Asocial Vs. Antisocial Behavior: Understanding the Differences. <https://www.choosingtherapy.com/asocial-vs-antisocial>
28. Prosocial behavior. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/prosocial-behavior#:~:text=Prosocial%20behavior%20represents%20a%20broad,are%2>
29. Calkins, Susan D.; Keane, Susan P. (2009). "Developmental origins of early antisocial behavior". *Development and Psychopathology*. 21 (4): 1095–1109. <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>
30. Hofstadter, Richard (October 1970). "America as a Gun Culture". *American Heritage*. 21 (6). Retrieved 2021-01-14.
31. More and more, artificial intelligence is keeping the world under watch. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/06/27/more-more-artificial-intelligence-is-keeping-world-under-watch>
32. Висновок Головного науково-експертного управління. 09.07.2019. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66125
33. Орбан-Лембрик Л. Е., Кошинець В. В. Юридична психологія: навчальний посібник. Чернівці: Книги XXI, 2007. 448 с.

34. New tool identifies eight ways for local areas to prevent mental ill health.
<https://www.lse.ac.uk/News/Latest-news-from-LSE/2017/08-August-2017/New-tool-identifies-eight-ways-for-local-areas-to-prevent-mental-ill-health>
35. Навчальні матеріали. Тема 5. Правозастосовні помилки: визначення поняття, види, причини появи, методи усунення. https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec5.html
36. Загороднюк С. О. Поняття помилки та її значення для кримінальної відповідальності. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 82–85.
<https://dspace.oduvs.edu.ua/items/08871fbc-3ab9-4441-9685-dd8cd97645c3>

REFERENCES

- Benjamin Libet (2000). Conscious and Unconscious Mental Activity: Commentary by Benjamin Libet (San Francisco), *Neuropsychanalysis*, 2:1, 21–24. <https://doi.org/10.1080/15294145.2000.10773277>
- Descombes, V. (2004). *Le complément de sujet. Enquête sur le fait d'agir de soi-même*. Paris: Gallimard. 540 p.
- Cao, L. (2014). Behavior Informatics: A New Perspective. <https://web.archive.org/web/20170301101920/http://www-staff.it.uts.edu.au/~lbcao/publication/IS-29-04-Trends-1.pdf>
- Konovalova, V. O., & Shepitko, V. YU. (2008). *Yurydychna psykholohiya* [Legal psychology]. Pidruchnyk. Kharkiv: Pravo (in Ukr.).
- Kapitanska, S. A. (2005). *Pravomirna bezdiyalnist yak forma pravovoyi povedinky* [Legitimate inactivity as a form of legal behavior]. Candidate's thesis (12.00.01). Kyiv (in Ukr.).
- Bashchuk, S. H. (2014). *Pravova aktyvnist: ponyattya, struktura ta vydy* [Legal activity: concept, structure and types]. Candidate's thesis (12.00.01). Kharkiv (in Ukr.).
- Barabash, O. O. (2017). *Yurydychno znachushcha povedinka lyudyny: zahalnoteoretychni aspekty* [Legally significant human behavior: general theoretical aspects]. Monohrafiya. Lviv: PAIS (in Ukr.).
- Tatenko, V. (2017). *Metodolohiya subyektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichnyy vymir* [Methodology of the subject-act approach: socio-psychological dimension]. Monohrafiya. K.: Milenium (in Ukr.).
- Busel, V. T. (Red.). (2001). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoj movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K.; Irpin: VTF Perun (in Ukr.).
- Prutsakova, O. L. (2012). Problema formuvannya kultury ekolohichnoyi povedinky shkolyariv [The problem of forming a culture of environmental behavior of schoolchildren]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchnivskoyi molodi*, 16(1), 251–259. <https://lib.iitta.gov.ua/3923> (in Ukr.).
- Kultura povedinky ta etyket yak skladovi lyudskoyi kultury* [Culture of behavior and etiquette as components of human culture]. <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11166> (in Ukr.).
- Stephen Hawking. British physicist. <https://www.britannica.com/biography/Stephen-Hawking>
- Serhyeyenkova, O. P., Stolyarchuk, O. A., Kokhanova, O. P., & Pasyeka, O. V. (2012). *Zahalna psykholohiya* [General Psychology]. Navch. posib. K.: Tsentri uchbovoyi literatury (in Ukr.).
- Rohovyk, L.S. *Psykhomotorna aktyvnist ditey v navchanni* [Psychomotor activity of children in education]. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_57.pdf (in Ukr.).
- Halas, YA. "Onuka, shcho stoyala navkolishky pered ikonoyu..." ["The granddaughter who was kneeling in front of the icon..."]. <http://fakty.ua/136415> (in Ukr.).
- Branković, M. (2019). Who Believes in ESP: Cognitive and Motivational Determinants of the Belief in Extra-Sensory Perception. *Europe's Journal of Psychology*, 15(1), 120–139. <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i1.1689>
- One Million Dollar Paranormal Challenge. https://en.wikipedia.org/wiki/One_Million_Dollar_Paranormal_Challenge
- Fris, P. L. (2017). *Kryminalne pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part]. Pidruchnyk. Odesa: Feniks (in Ukr.).
- Shulha, A. M. (2013). *Zahalnoteoretychni aspekty pravomirnoyi povedinky osoby* [General theoretical aspects of lawful behavior of a person]. Monohrafiya. X.: Maydan (in Ukr.).
- Ryabinina, O. V., & Yurchenko, L. I. (Eds.). (2021). *Filosofiya* [Philosophy]. Pidruchnyk. Kh.: Vydavnytstvo Ivanchenka I. S. (in Ukr.).
- Bochelyuk, V. Y. (2010). *Yurydychna psykholohiya* [Legal psychology]. Navchalnyy posibnyk. Kyiv: Tsentri uchbovoyi literatury (in Ukr.).

22. Sasko, O. (2016). Shchodo vyznachennya sutnosti zlochynnoyi diyalnosti [Regarding the determination of the essence of criminal activity]. *Istoryko-pravovyy chasopys*, 2(8), 156–160. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11850/1/cacko.pdf> (in Ukr.).
23. *Naukovo-praktychnyy komentar do statti 13 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary on Article 13 of the Criminal Code of Ukraine]. <https://ips.liqazakon.net/document/KK004513> (in Ukr.).
24. Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology]. Monohrafiya. Odesa: Feniks (in Ukr.).
25. Zelinskyy, A. F. (1991). Zlochynna diyalnist: ponyattya ta vidpovidalnist [Criminal activity: concepts and responsibility]. *Radyanske pravo*, (12), 19-21 (in Ukr.).
26. Lyakishcheva, A. *Naukovi pidkhody do rozkryttya sutnosti sotsialnoyi povedinky* [Scientific approaches to revealing the essence of social behavior]. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9133/1/social%20value.pdf> (in Ukr.).
27. Asocial Vs. Antisocial Behavior: Understanding the Differences. <https://www.choosingtherapy.com/asocial-vs-antisocial>
28. Prosocial behavior. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/prosocial-behavior#:~:text=Prosocial%20behavior%20represents%20a%20broad,are%2>
29. Calkins, Susan D.; Keane, Susan P. (2009). "Developmental origins of early antisocial behavior". *Development and Psychopathology*. 21 (4): 1095–1109. <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>
30. Hofstadter, Richard (October 1970). "America as a Gun Culture". *American Heritage*. 21 (6). Retrieved 2021-01-14.
31. More and more, artificial intelligence is keeping the world under watch. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/06/27/more-more-artificial-intelligence-is-keeping-world-under-watch>
32. *Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnya* [Conclusion of the Main scientific and expert administration]. (09.07.2019). https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66125 (in Ukr.).
33. Orban-Lembryk, L. E., & Koshchynets, V. V. (2007). *Yurydychna psykholohiya* [Legal psychology]. Navchalnyy posibnyk. Chernivtsi: Knyhy KHKHI (in Ukr.).
34. New tool identifies eight ways for local areas to prevent mental ill health. <https://www.lse.ac.uk/News/Latest-news-from-LSE/2017/08-August-2017/New-tool-identifies-eight-ways-for-local-areas-to-prevent-mental-ill-health>
35. *Navchalni materialy. Tema 5. Pravozastosovni pomylyky: vyznachennya ponyattya, vydy, prychny poyavy, metody usunenya* [Educational materials. Topic 5. Law enforcement errors: definition of the concept, types, causes of appearance, methods of elimination]. https://arm.naiuu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec5.html (in Ukr.).
36. Zahorodnyuk, S. O. (2017). Ponyattya pomylyk ta yiyi znachennya dlya kryminalnoyi vidpovidalnosti [The concept of error and its significance for criminal responsibility]. In: *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty protydyi zlochynnosti: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 24 lyst. 2017 r.)*. Odesa: ODUVS (s. 82–85). <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/08871fbc-3ab9-4441-9685-dd8cd97645c3> (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
 Форум права: 75 pp. 19–31 (2).

Related identifiers:
 10.5281/zenodo.7699518
http://forumprava.pp.ua/files/019-031-2023-2-FP-Shulha_4.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2023_2_4.pdf

License (for files):
[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 01.03.2023
Accepted: 27.03.2023
Published: 17.04.2023
Available online: 17.04.2023

Cite as:

Шульга, А. М. (2023). Правозначуща поведінка як вид соціальної поведінки особи. *Форум Права*, 75(2), 19–31. <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699518>

Shulha, A. M. (2023). Pravoznachushcha povedinka yak vyd sotsialnoyi povedinky osoby [Legal Behavior as a Form of Individual Social Behavior]. *Forum Prava*, 75(2), 19–31. <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699518>